

**CERCETĂRILE DIN 1938-1939 ALE
ȘTEFANIEI CRISTESCU-GOLOPENȚIA**

Sanda GOLOPENȚIA*

Abstract

Ștefania Cristescu-Golopenția's personal archive contains materials concerning two projects she undertook during 1938-1939. The first was a study of *regional variation in charming* on the basis of previous field-research in the villages of Drăguș, Runcu and Șanț. Runcu attested frequent evil eye charming by specialized agents, Șanț presented frequent love charms with aesthetically impressive formulas, while in Drăguș charms essentially concentrated on prosperity and were realized by means of magical gestures and objects mostly. The second project was devoted to *magical rituals and beliefs concerning the integrity of the household* in 35 villages from Țara Oltului and was based on three parameters: (a) the family; (b) the house and (c) the livestock. WWII and the communist regime prevented the publication of these materials, which remains to be assumed in the near future.

Keywords: Ștefania Cristescu-Golopenția, ethnology, charming, magical rituals, household integrity, Sociological School of Bucharest.

Cuvinte-cheie: Ștefania Cristescu-Golopenția, etnologie, descântat, ritualuri magice, integritatea gospodăriei, Școala Sociologică de la București.

La începutul anului 2018 se împlinesc 110 ani de la nașterea și 40 de ani de la moartea Ștefaniei Cristescu-Golopenția¹. Viața și opera ei rămân, încă, doar parțial cunoscute. Dispunem de prezentări de ansamblu în enciclopedia *Sociologi români* sau în *Dicționarul etnologilor români*² și de un număr special *Ștefania Cristescu-Golopenția – o personalitate marcantă a sociologiei românești* (1908-1978) publicat de „Revista

* Brown University – SUA.

¹ Ștefania Cristescu până la data căsătoriei cu Anton Golopenția (în 1939), Ștefania Cristescu-Golopenția o scurtă perioadă după aceea și Ștefania Golopenția ulterior.

² Sanda Golopenția, „Cristescu Golopenția, Ștefania”, în *Sociologi români. Mică enciclopedie*. Coord.: Ștefan Costea, București, Editura Expert, 2001, p. 138-141; Iordan Datcu, *Dicționarul etnologilor români*, ediția a III-a, București, Editura Saeculum I.O., 2006, p. 284-286 („Cristescu-Golopenția Ștefania”).

Română de Sociologie” în anul 2013³, la inițiativa lui Sorin Rădulescu, Mihai Cernea și cu colaborarea subsemnatei⁴, în care a apărut o *Cronologie* (incluzând o bibliografie relativ cuprinzătoare în ce privește activitatea ei sociologică, folclorică, didactică și pedagogică)⁵.

Celor două ediții ale volumului *Gospodăria în credințele și riturile femeilor din Drăguș*⁶ publicate antum, li s-au adăugat în ani, publicate postum, două ediții ale volumului de descântece din Cornova – Basarabia⁷, o a treia ediție a volumului *Gospodăria în credințele și riturile femeilor din Drăguș*⁸, volumul *Sporul vieții*⁹ și volumul de pionierat în care Ștefania Golopenția pornise acțiunea de publicare a corespondenței lui Anton Golopenția (intitulat *Ceasul misiunilor reale*)¹⁰.

³ An XXIV, nr. 3-4, p. 159-309.

⁴ Cf. Sorin Rădulescu, *In memoriam*, Sanda Golopenția, *O dublă aniversare* și Mihai Cernea, *Sociologists in Love, Sociology as Passion*, în „Revista Română de Sociologie” (în continuare RRS; precizăm că toate referințele din prezentul studiu sunt doar la numărul citat la n. 3), p. 161-182.

⁵ Sanda Golopenția, *Cronologia vieții și operei Ștefaniei Cristescu-Golopenția*, în RRS, p. 183-199.

⁶ *Gospodăria în credințele și riturile magice ale femeilor din Drăguș (Făgăraș)*, București, Institutul de Științe Sociale al României, 1940. Retipărit sub titlul *Credințe și rituri magice*, București, Institutul de Științe Sociale al României, 1944, 116 p. + 15 planșe. Cf., cu privire la acest volum, articolele David A. Kideckel, *Before the Deluge: Stefania Cristescu-Golopenția's Pioneering Work on Women, Magic, and Peasant Household Integrity in the Inter-War Years*, Ion Cuceu, *Ștefania Cristescu-Golopenția și cunoașterea universului magic al satului românesc* și Adina Hulubaș, *The Fortune of the House: Stefania Cristescu-Golopenția's Perspective on Domestic Magic*, în RRS, p. 201-209, respectiv 211-222 și 223-230.

⁷ *Descântece din Cornova-Basarabia*. Volum editat, cu introducere și note de Sanda Golopenția, Providence, R.I., Editura Hiatus, 1984, 240 p. Retipărit sub titlul *Descântatul în Cornova-Basarabia*. Volum editat, introducere și note de S.G., ediția a doua revăzută și adăugită, București, Editura Paideia, 2003, 300 p.

⁸ *Gospodăria în credințele și riturile magice ale femeilor din Drăguș (Făgăraș)*. Cuvânt înainte de Sanda Golopenția, București, Editura Paideia, 2002, 180 p.

⁹ *Sporul vieții. Jurnal, studii și corespondență*. Text stabilit, introducere și note de Sanda Golopenția, București, Editura Paideia, 2007, 630 p.

¹⁰ Anton Golopenția, *Ceasul misiunilor reale*. Scrisori către Petru Comarnescu, Ștefania Cristescu (Golopenția), Dimitrie Gusti, Sabin Manuilă, Iacob Mihăilă, H. H. Stahl și Tudor Vianu. Ediție îngrijită, introducere și note de Ștefania Golopenția, București, Editura Fundației Culturale Române, 1999, 348 p.

Manualele de gramatică pentru clasele VI-VII ale Ștefaniei Golopenția¹¹ au cunoscut, pe de altă parte, multiple ediții despre care nu vom vorbi aici, cum nu vom aborda nici contribuțiile ei didactice sub formă de studii sau articole (enumerare în *Cronologia vieții și operei Ștefaniei Cristescu-Golopenția*) sau evocările anilor ei de profesorat de către foști elevi, foste eleve¹².

Rămân de publicat în domeniul sociologiei și etnologiei contribuții esențiale ale autoarei cum sunt:

1. Un volum reunind, în jurul ideii de variație regională a descântatului, descântecele culese la Drăguș, Runcu și Șanț (cele de la Cornova, publicate în volum separat, nu ar mai fi necesar să fie incluse);

2. Volumul *Credințe și rituri magico-domestice în Țara Oltului*, din care putem reconstitui partea de material pe baza carnetelor de teren și concepția de lucru/organizare examinând comunicările (una dintre ele publicată, intitulată *Interdicții și practici legate de naștere în 35 de sate din jurul Drăgușului*¹³) pe care Ștefania Cristescu le-a prezentat cu diverse prilejuri în cadrul Institutului de Cercetări Sociale al României (I.C.S.R.), devenit ulterior Institutul de Științe Sociale al României (I.Ș.S.R.);

3. Ampla cercetare, putând forma un volum, privind *Viața spirituală a satului Hodac*, întreprinsă de Ștefania Golopenția în cadrul echipei monografice pentru studiul regiunii Gurghiului.

La proiectele menționate sub 1. și 2., Ștefania Cristescu a lucrat în anii 1938-1939. Cercetarea menționată sub 3. s-a desfășurat în anii 1945 și 1947. Numai odată cu publicarea acestor cercetări, amploarea

¹¹ (În colab. cu G. M. Dragomirescu), *Gramatica limbii române. Manual pentru clasa a VI-a*, București, Editura de Stat Didactică și Pedagogică, 1957; (în colab. cu Grigore Brâncuș), *Gramatica limbii române*, București, Editura Pedagogică, 1957; (în colab. cu Grigore Brâncuș), *Gramatica limbii române. Manual pentru clasa a VII-a*, București, Editura de Stat Didactică și Pedagogică, 1958.

¹² Printre care se numără Sorin M. Rădulescu, Teodor Stihi, Sanda Orghidan Mihăescu, Cornelia Ștefănescu, Maya Belciu și Nora Iuga (cf. RRS, p. 161-167 și 304-309).

¹³ În RRS, p. 285-294.

operei sociologic-etnologice a Ștefaniei Cristescu-Golopenția va putea fi surprinsă în dimensiunile ei reale.

În cele ce urmează, ne vom concentra asupra primelor două proiecte menționate mai sus. Ele datează din doi ani buni, în care iminența Congresului de Sociologie și regrouparea forțelor pentru organizarea și deplina lui reușită, i-au creat Ștefaniei Cristescu condiții de lucru firești, cum nu fuseseră cele de care avusese parte între anii 1933 și 1937.

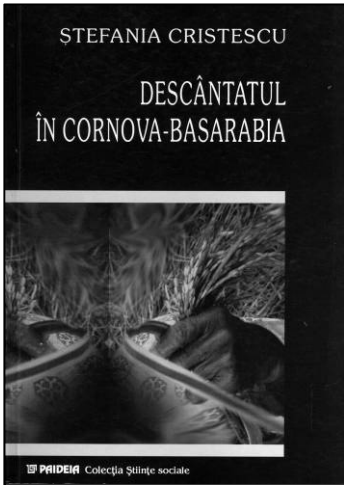
I. Variația regională a descântatului

Ștefania Cristescu a participat, începând din 1929, la toate campaniile monografice gustiene. Pentru tânăra cercetătoare, terenul a reprezentat o dimensiune centrală a preocupărilor¹⁴ și o formă a bucuriei. Numai pe baza unui material cules de către cercetătorul însuși, considera Ștefania Cristescu posibilă munca de redactare, interpretare a datelor și teoretizare dedicată prezentului sociologic și etnologic.

Așa cum arătam mai sus, dosarul ei de la Cornova a fost publicat postum în două ediții. Nu același lucru s-a întâmplat cu dosarele Drăguș – Făgăraș (elaborate în cursul campaniilor monografice din anii 1929, 1932, 1933, 1938), Runcu – Gorj (datând din campania anului 1930) și cu cel din Șanț – Năsăud (pregătit în campaniile din 1935 și 1936). Ca și dosarul cornovean din anul 1931, dosarele acestea – în fapt, mai cu seamă cele de la Runcu și Șanț – sunt finalizate. Ștefania Cristescu a selectat și transcris din notele ei de teren materialul, centrat pe descântat, pe care l-a considerat relevant pentru publicare. Textele sunt transcrise fonetic și însoțite de fișe de observație sau de remarci ale informatoarelor/informatorilor cu privire la fiecare dintre datele de care dispunem.

Dosarul Drăguș a fost în schimb un dosar complex de la bun început, în care Ștefania Cristescu a cules credințe și practici magice

¹⁴ Datorăm Cosminei Timoce-Mocanu un pătrunzător articol dedicat acestui subiect: *Terenul etnografic în concepția Ștefaniei Cristescu-Golopenția*, în RRS, p. 231-257.

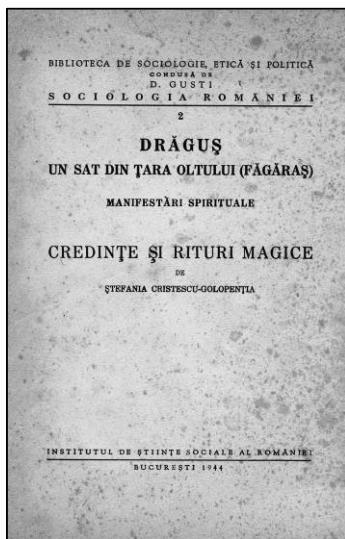
consacrate ansamblului gospodăriei și, alături de acestea, material privitor la descântat. Criza monografică, despre care vom vorbi în secțiunea următoare, a dus la întreruperi, urmate de reluări și noi întreruperi în redactarea lui. Nu dispunem de un corpus izolat centrat pe descânțete (mai puțin reprezentative la Drăguș decât în celelalte trei sate), deși e probabil că, la fel ca pentru Runcu și Șanț, Ștefania Cristescu l-a avut în vedere sau chiar l-a alcătuit. De aceea, pentru Drăguș, partea consacrată descântatului rămâne să fie recuperată prin parcurgerea integrală a numeroaselor carnete și fișe de teren ale cercetătoarei.

Fișele de la Runcu sunt datate. Ele transcriu material cules între 1 iulie și 1 august și la 1, 11 și 13 august 1930. Cum carnetele de teren lipsesc și corespondența Ștefaniei Cristescu cu Anton Golopenția începe abia în anul 1932, nu dispunem de date care să explice golul dintre 1 și 11 august. E posibil ca alte fișe sau carnete de teren, care fuseseră incluse în dosarele monografice și nu ni s-au păstrat, să fi dat socoteală de acest interval.

Între cele 26 fișe datând din iulie 1930 figurează trei fișe de observație ale lui Ion Ionică. El revine cu o fișă de același fel și la data de 11 august, materialul selectat pentru luna august 1930 totalizând 10 fișe. Între descânțetele culese la Runcu domină, în forme neașteptat de ample, descântatul de deochi, practicat în sat de descântătoare specializate.

În vara anului 1946 se va reveni la Runcu printr-o campanie de 20 de persoane condusă de Henri H. Stahl. Aceasta nu va include însă „Spiritualul”, iar Ștefania Golopenția era angrenată în acel moment în redactarea materialului cules la Hodac¹⁵.

Materialul din Șanț constă dintr-o selecție de 23 fișe nedatate. Cum nu dispunem nici în acest caz de carnetele de teren, am recurs la corespondența Ștefaniei Cristescu cu Anton Golopenția cuprinsă în volumul al doilea de la *Rapsodia epistolară* (la care se vor referi în cele

¹⁵ Vezi ciorna nedatată a scrisorii lui Anton Golopenția către Ștefania Golopenția, în Anton Golopenția, *Rapsodia epistolară. Scrisori primite și trimise de Anton Golopenția (1932-1950)*, vol. II, București, Editura Enciclopedică, 2010, p. 551.

ce urmează toate paginile menționate în prezentarea materialelor nepublicate). Clarificările obținute astfel sugerează amploarea lipsurilor.

Disponem de scrisoarea de convocare adresată de Dimitrie Gusti la 17 august 1935 Ștefaniei Cristescu, aflată în acel moment la Voila. Profesorul anunță ca dată a plecării seara zilei de 28 august¹⁶. În scrisoarea ei din 7.9.1935 către Anton Golopenția, Ștefania Cristescu precizează însă că au intervenit amânări, culegerea începând de fapt la 1 septembrie 1935 și anunțându-se cu probleme: monografiștii lucrează desprinși de echipieri, cu toate încercările de a-i apropia pe unii de alții ale lui Gusti; unul dintre colegi, venit în sat înainte de toți ceilalți, a strâns materialul de magie a cărui cercetare îi fusese încredințată Ștefaniei Cristescu.

Profesorul, Henri H. Stahl și, mai cu seamă, Ștefania Cristescu sunt puși astfel în fața faptului împlinit. Citez prima reacție a Ștefaniei Cristescu: „Aici scrisorile sosesc pe adresa: Comuna Șanț, Jud. Năsăud (prin Of. Rodna Veche) – Echipa Regală (monografia sociologică e redusă la anexă a Echipelor Regale).

Satul e neînchipuit de frumos. Înconjurat de toate părțile de munți împăduriți, cu Someșul zgomotos prin mijloc. Oameni binevoitori. Altfel, ca port și înfățișare, o copie mai puțin reușită a Drăgușului. Pentru problema mea, satul e destul de interesant. Ca totdeauna însă, am din nou complicații. Cazan, adus de Stahl pe teren pentru cercetare lingvistică, venit aici cu mult înaintea noastră, a strâns aproape tot materialul care-mi trebuie. Și strânge încă. Îmi jenează astfel enorm de mult activitatea. Ieri la ședința plenară a fost o discuție aprinsă; Profesorul, ca și Stahl, i-au cerut lui Cazan explicații. El vrea să publice o colecție de descântece din Șanț etc. Lucrează orbește și nu știe ce vrea. Oricum, complicațiile sunt tot pentru mine.

Altfel, ne-am împărțit la masă în monografiști și «echipiști» (sună rău, nu?) – ne amestecăm rar în ciuda Profesorului”¹⁷.

Ștefania Cristescu pendulează între București (de unde scrie la data de 14.9.1935¹⁸) și Șanț (de unde scrie la 16 și 25 septembrie). La prima dintre ultimele două date, ea menționează: „De monografie îți voi vorbi altă dată. Are un mers întortochiat și caraghios. Eu am lucrat relativ bine”¹⁹.

¹⁶ *Ibidem*, p. 358-359.

¹⁷ *Ibidem*, p. 360.

¹⁸ *Ibidem*, p. 362-363.

¹⁹ *Ibidem*, p. 364.

Pe 25 septembrie e amintită data încheierii monografiei: 30 septembrie 1935. În 18.10.1935, din București, unde e implicată în concursul pentru posturi în învățământ și în pregătirea examenului de capacitate, ea revine asupra crizei în care se afla monografia: „Monografia de anul acesta a fost ridicolă și în agonie. Cred că nu s-a lucrat nimic. Eu am strâns ceva material. Rămâne să-l transcriu și numai apoi să văd ce-i de făcut cu el. Nu am transcris încă nici o fișă”²⁰.

La 5 ianuarie 1936, materialul Șanț fusese parcurs și Ștefania Cristescu scria: „După capacitate vreau să lucrez ceva la Șanț, unde am cules material foarte frumos”²¹. La 12.2.1936, cu examenul de capacitate trecut, Ștefania Cristescu plănuiește să se înscrie în anul al II-lea la doctorat la Dimitrie Gusti (la 18 februarie înscrierea era fapt împlinit²²), lucrează în colectivul de redactare a *Cununii în satul Șanț* și își transcrie materialul: „Deocamdată-mi transcriu materialul Șanț și rumeg în gând planuri de lucru. După un an de muncă îmbâcsită și zadarnică mi-e dor să revin la lucruri care-mi sunt dragi. Chiar ce am citit trebuie să revăd metodic”²³. La 22.3.1936 ea trudește la *Chestionarul pentru studiul credințelor și practicilor magice*²⁴, pe care-l va publica în „Sociologie românească” în speranța obținerii de răspunsuri de la cititorii revistei²⁵.

Cea de a doua campanie la Șanț, plănuită pentru intervalul 15 august-15 septembrie 1936, o găsește pe Ștefania Cristescu într-un răstimp al schimbărilor: trebuie să se prezinte la postul de profesoară la Caransebeș la 1 septembrie și să facă lichidarea la Biblioteca Seminarului de Sociologie, unde funcționase până atunci, până la 1 octombrie. După deliberări cu Profesorul Gusti, Ștefania Cristescu va sta la Șanț între 8 august (scrisoarea ei către Anton Golopenția din 9.8.1936²⁶) și 7 septembrie, când revine la București (scrisoarea din 7.9.1936²⁷), apoi se va prezenta la post la Caransebeș și va reveni la București pe data de 1 octombrie pentru a preda Biblioteca (scrisoarea din 4 august 1936²⁸).

²⁰ *Ibidem*, p. 368.

²¹ *Ibidem*, p. 379.

²² *Ibidem*, p. 387.

²³ *Ibidem*, p. 383.

²⁴ Cf. „Sociologie românească”, anul I, nr. 4, 1936, p. 36-38.

²⁵ Anton Golopenția, *Rapsodia epistolară...*, p. 396.

²⁶ *Ibidem*, p. 415.

²⁷ *Ibidem*, p. 420.

²⁸ *Ibidem*, p. 413.

Ca și în campania de redactare de la Făgăraș (1933), despre care vom vorbi în secțiunea următoare, la Șanț se repune problema însușirii spre redactare a materialului cules de unii dintre cercetători. Pe 27.8.1936, de la Șanț, Ștefania Cristescu îi scria lui Anton Golopenția: „Stahl a făcut un plan de lucru din care reiese clar faptul că el vrea să redacteze mare parte din problema mea. (Acum el vrea să lucreze la Spiritual). A uzat de cele mai perfide mijloace pentru a mă face să depun materialul la dosar. Eu însă nu l-am depus și dacă mă vor sili voi depune ce vreau eu sau deloc. Am un material frumos și țin să mi-l redactez singură”²⁹.

În scrisoarea din 7.6.1937, în căutarea unui proiect de lucru, Anton Golopenția care, proaspăt întors de la studii în Germania, cunoaște la rândul său clipe grele, enunță ideea unei monografii *Șanț*. El îi scrie Ștefaniei: „Prin august ar fi să fac o «monografie». Ce-ai zice să ne ducem la Șanț? M-aș încumeta să port grijă ca Monografia Șanțului să fie terminată. Aș face un studiu și aș câștiga informația necesară pentru rotunjirea unora din capitolele lipsă. Ce-ai zice de o colaborare la opera aceasta? Cu Ricu Stahl și cu Herseni ne-am aranja într-un chip. Iar până la primăvară am scoate un volum de 200-300 pagini”³⁰. Iar la 5.7.1937, Anton Golopenția îi scrie din nou: „Voi pleca joi sau vineri pentru o săptămână la Căianul Mic (Someș) și la Șanț. Am primit să fiu inspectorul Echipei din întâiul din aceste sate. Ca să mă achit de obligații față de Fundație. Și ca să nu stau prea de tot la o parte”³¹.

Anul 1938 aduce cu sine alegerea Bucureștiului ca sediu al celui de al XIV-lea Congres Internațional de Sociologie. În prima fază a pregătirilor continuă să fie examinată posibilitatea unei monografii *Șanț*. În scrisoarea din 30.4.1938, Anton Golopenția scria: „Ieri Profesorul a discutat cu noi pregătirile în vederea Congresului de Sociologie din 1939. Trebuie să fie redactate monografiile Drăguș și Șanț. Campanii de redactare la toamnă, pentru care e dispus să ceară concediu pentru oricine, mănăstiri etc.”³² La 5.8.1938, Anton Golopenția revenea: „Până la urmă Profesorul mi-a cerut să încerc o monografie de ținut: Năsăudul, pornind de la materialul Șanț”. În viziunea lui Anton Golopenția, cercetarea urma să se efectueze „[î]mpreună cu patru-cinci alți oameni serioși: dintre monografiști numai Measnicov și poate Pop. Tu ai avea în grijă Spiritualul”³³.

²⁹ *Ibidem*, p. 418.

³⁰ *Ibidem*, p. 451.

³¹ *Ibidem*, p. 454.

³² *Ibidem*, p. 494.

³³ *Ibidem*, p. 503-504.

Nici două luni mai târziu, monografia *Șanț* dispăruse însă din discuții, configurându-se o monografie *Drăguș*, condusă de Traian Herseni, alta *Nerej* condusă de Henri H. Stahl și, de data aceasta, o eventuală monografie *Cornova* condusă de Anton Golopenția, la care acesta le propunea să participe Ștefaniei Cristescu și lui Mihai Pop (vezi scrisoarea din 26.9.1938).

Răspunsul Ștefaniei Cristescu ne permite să întrezărim nu numai febrilitatea cu care se întretaie planurile de lucru în această perioadă, ci și dezorientarea pe care o provoacă avalanșa proiectelor: „Îmi surâde perspectiva Cornova, care ție-ți place. (Mi-ar fi părut însă grozav de bine să se redacteze Șanțul). Dar ai materialul Cornova tot? Cine mai vine cu tine la Cornova? Herseni mi-a scris cerându-mi redactarea Drăguș și propunându-mi să mă duc câteva zile acolo”³⁴ și, mai departe, revenind indirect la preferințele ei: „Șanțul de ce nu se redactează?”³⁵

În ani grei, aflat în campania de identificare a românilor de la est de Bug, Anton Golopenția îi va reaminti Ștefaniei Golopenția de planurile ei privitoare la Șanț: „Ce face redactarea materialului de la Șanț?” (26.11.1942³⁶).

În vederea Congresului Internațional de Sociologie, care urma să aibă loc la București, Ștefania Cristescu a întreprins o comparație, intitulată *Componente magice în viața spirituală a țărănimii românești din diferite regiuni ale țării*³⁷, între profilurile magice ale descântatului în comunitățile de la Drăguș, Runcu, Cornova și Șanț. În Cornova, pornită pe drumul orășenizării, fondul de credințe și practici magice se menținea, în mod neașteptat, „aproape complet nealterat”, centrul preocupărilor fiind reprezentat de sănătatea și norocul oamenilor, iar descântătoarele ocupând un loc de seamă în imaginarul comunității: „Alături de cântecele, dansurile, formele de limbă și hainele de nuanță orășenească, trăiesc extraordinar de multe din credințele și practicile tradiționale. Magicul e aici o componentă caracteristică a spiritualității satului. Medicația magică e de largă răspândire și prestigiu în sat. Am

³⁴ *Ibidem*, p. 502

³⁵ *Ibidem*, p. 503.

³⁶ *Ibidem*, p. 542.

³⁷ Cf. Ștefania Cristescu, *Descântatul în Cornova-Basarabia*, p. 261-273; text românesc, publicat postum, al comunicării pregătite în vederea Congresului Internațional de Sociologie plănuțit la București pentru anul 1939. Comunicarea era intitulată *Éléments magiques dans la vie spirituelle des paysans roumains de diverses régions du pays* și a apărut în seria *XIVe Congrès International de Sociologie – Communications*, Bucarest, Institut de Sciences Sociales de Roumanie, 1940, p. 3-15 (în extras, 20 p.).

cules informații despre 87 persoane care știu descânta. Se descântă mult, de boli numeroase cu nume vechi și ciudate. Descântătorul (descântătoarea) ca agent magic de seamă se bucură de mare vază în sat. În mintea populară, el nu este însă numai un simplu descântător, reputat în general să facă binele, să vindece de boală [...]. El poate face și rău, poate arunca farmece. Și astfel, pe nesimțite, agentul magic devine în satul acesta eroul preferat al imaginației populare”³⁸.

Examinat retroactiv, repertoriul magic din Runcu atesta aceeași preocupare definitorie și aceeași solidă împletire între real și imaginar privind agenții magici ai momentului sau cei din trecut. Avea însă și o notă specifică: ponderea neobișnuită a descântecului de deochi în cadrul inventarului de ansamblu, amploarea și frumusețea formulelor lui: „Aceași teamă de farmece, ce face să se brodeze povești de necrezut în jurul agenților magici foști sau actuali. Apoi, descânțele numeroase, de multă frumusețe. Ceea ce este caracteristic satului acestuia din acest din urmă punct de vedere este faptul că chiar descântecul de deochi, care în majoritatea satelor noastre e un descântec în fază de vulgarizare, pe care-l știe oricine, adeseori chiar și copiii, e în satul Runcu un descântec aparținând unor specialiști. Formula e lungă, cu multe întorsături poetice. Deochiul este o boală foarte temută în satul Runcu”³⁹.

În satele Drăguș și Șanț, credințele și practicile magice sunt centrate pe gospodărie, oglindind „mai mult o mentalitate practică-economică [...] decât una primitivă”⁴⁰. Notele caracteristice permit însă și în acest caz departajări: „În satul Drăguș, preocuparea de soarta economică a gospodăriei este așa de puternică, încât se resimte până și în aspectul formulelor magice: descânțele, de exemplu, sunt aici scurte, tipizate, socotite ca neesențiale, gesturile și obiectele magice reprezentând esențialul.

În Șanț, în schimb, am întâlnit cele mai frumoase descânțele din toate satele pe care le-am cercetat până acum. Descânțele de dragoste, inexistente aproape în Drăguș, fapt ce adaugă o notă în plus spiritualității acestui sat, sunt în satul Șanț de forme variate, de lungimi și frumuseți nebănuite”⁴¹.

În raport cu această comparație, materialele transcrise de la Runcu și Șanț urmau să joace un rol ilustrativ. Materialul Drăguș,

³⁸ *Ibidem*, p. 267.

³⁹ *Ibidem*, p. 268.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 269.

⁴¹ *Ibidem*, p. 271.

comentat (cu rare exemplificări) în volumul *Gospodăria în credințele și riturile magice ale femeilor din Drăguș (Făgăraș)*, rămâne de reperat în bogatele note de teren, provenind din acest sat, ale Ștefaniei Cristescu.

Pentru moment, notăm că Ștefania Cristescu definește variația regională a descântatului în funcție de elemente cum sunt:

- amploarea fenomenului: numărul de agenți magici (specializați), numărul de practici tipice distincte;
- prestigiul descântătorilor în comunitate;
- credința în puterea descântatului;
- prevalența formulelor magice sau a obiectelor și riturilor magice;
- nivelul estetic al formulelor magice;
- tipurile de descântat (de boală, de dragoste etc.) caracteristice;
- tipurile de descântat rezervate descântătorilor specializați în raport cu cele, în fază de vulgarizare, pe care le poate practica aproape oricine.

Alături de chestionare, lectura meditată a articolelor publicate cu privire la descântatul cornovean sau la cel din Șanț poate adânci și îmbogăți imaginea demersului comparativ în care era angajată, în anii marilor proiecte din perioada 1938-1939, Ștefania Cristescu.

II. Credințe și rituri magico-domestice în Țara Oltului

Cercetările consacrate credințelor și riturilor magico-domestice la Drăguș (cele din 1929, 1932, campania de redactare de la Făgăraș 1933, precum și revenirea dintre 20 august-1 septembrie și 17 septembrie-7 octombrie 1938) s-au extins, la un moment dat, asupra regiunii, Ștefania Cristescu plănuiind studiul temei pe ansamblul Țării Oltului (sau o parte cât mai importantă a acesteia).

Cele opt carnete de teren care se păstrează, intitulate *Regiune A-E* (datând din anul 1938) și *Țara Oltului I-III* (datând din anul 1939) ne permit să datăm și să evaluăm cantitativ amploarea culegerilor efectuate de cercetătoare. Le prezentăm sumar desfășurarea în cele ce urmează, indicând anul (pentru un întreg grupaj de carnete), numele care apare pe prima pagină a carnetului, satul cercetat, și paginile între care sunt cuprinse notele care-i corespund:

1938:

- *Regiune A*: satul Olteț, 18 sept., p. 45-91; Viștea de Sus, 20 sept., p. 93-119; Viștea de Jos, 20 sept., p. 119-136; Drăguș, [21 sept.], p. 136-225; Corbi, 22 sept., p. 225-239;

- *Regiune B*: Corbi (continuare), 22 sept., p. 1-13; Ucea de Sus,

22 sept., p. 14-31; Arpașul de Sus, 22 sept., p. 32-50; Voila, 23 sept., p. 51-86; Vaida-Recea, seara 23 sept., p. 86-127; Telechi-Recea, 24 sept., p. 128-154; Dejani, 24 sept., p. 155-185;

– *Regiune C*: Dejani (continuare), 24 sept., p. 1-4; Breaza, 24 sept.⁴² seara, p. 5- 51; Lisa⁴³, 25 sept., duminică, p. 51-84; Pojorta, 25 sept. seara, p. 85-136; Săvăstreni, 26 sept., p. 137-164; Săscior, 26 sept. seara, p. 165-186; Iași, 27 sept., p. 186-207; Arpașul de Jos, 28 sept., p. 208-235;

– *Regiune D*: Ucea de Jos, 28 sept., p. 1-44; Voivodenii Mari, 29 sept., p. 46-80; Voivodenii Mici, 29 sept., p. 81-85; Ludișor, 30 sept., p. 86-113; Luța, 30 sept., p. 114-131; Beclean, 30 sept., p. 132-154; Dridif, 1 oct., p. 155-182; Cincșor, 1 oct., p. 183-213; Sâmbăta de Jos, 2 oct., p. 214-238;

– *Regiune E*: Sâmbăta de Sus, 2 oct., p. 1-30; Drăguș, p. 31-112⁴⁴.

1939:

– *Regiunea Țării Oltului I*: Galați, 9 iul., p. 1-44; Hurezu, 12 iul., p. 45-72; Săscior, 12 iul., p. 72-83; Iași, 12 iul., p. 84-104; Săvăstreni, 13 iul., p. 105-123; Săscior, [13 sau 14] iul., p. 123-131; Berivoii Mici, [14] iul., p. 131-143; Hârșeni, 15 iul., p. 144-182; Copăcel, 16 iul., duminică⁴⁵, p. 182-208;

– *Țara Oltului II*: Copăcel (continuare), 16 iul., p. 1-17; Sebeș, 16 iul., p. 18-65; Mărgineni, [?], p. 66-88; Dejani, [?], p. 88-101; Vaida-Rece, [?], p. 102-119; Telechi-Recea, [?], p. 120-144; Breaza, 20 aug., p. 145-166; Netot, 21 aug., p. 167-231;

– *Țara Oltului III*: Netot (continuare), [21 aug.], p. 1-2; Breaza, [?], p. 3-16; Viștea de Sus, [?], p. 17; Lisa, 22 aug., p. 18-44; Pojorta, 23 aug., p. 45-80; Sâmbăta de Sus, [?], p. 81-132; Sâmbăta de Jos, [?], p. 133-179; Voila, [?], p. 180-203.

În total, între 18 septembrie și 6 octombrie 1938, Ștefania Cristescu a cercetat 27 de sate, iar între 9 și 16 [sau 17, 18] iulie și 20 și 23 (sau 24) august 1939, ea a cercetat 8 sate noi și a revenit pentru completări în 15 sate. Pe ansamblu au fost deci cercetate 35⁴⁶ de sate.

⁴² În carnet apare *august*. Corectarea se impune însă dacă privim datele culegerilor din Dejani și Lisa.

⁴³ Ștefania Cristescu scrie sistematic *Lissa*.

⁴⁴ La p. 67 a carnetului apare data 6 oct. 1938.

⁴⁵ Notația *duminică* apare abia sub *Sebeș*.

⁴⁶ Cifra variază între 35 și 37 sate. Ea nu va putea fi definitivată decât după parcurgerea minuțioasă a carnetelor.

În satul Corbi, Ștefania Cristescu a trecut de la carnetul Regiune A la carnetul Regiune B, în satul Dejani – de la carnetul Regiune B la carnetul Regiune C. Notele privind satul Copăcel continuă de la carnetul Regiunea Țării Oltului I la carnetul Țara Oltului II, iar cele din satul Netot continuă de la carnetul Țara Oltului II la carnetul Țara Oltului III.

Într-un text scris în anul 1939, Ștefania Cristescu recapitula: „În cercetarea noastră pe regiune, începută din toamna anului 1938 și continuată în vara anului acestuia, am urmărit aproape complet credințele și riturile referitoare la naștere și drugană⁴⁷ pe un spațiu de 35 de sate din jurul Drăgușului.

Pornind din Drăguș ca centru, am roit în toamna anului 1938 pe un spațiu circular cu raza Drăguș – Arpașul de Sus în jurul Drăgușului. Cercetarea noastră de anul acesta a pornit din Făgăraș spre Drăguș – până la întâlnirea cu satele studiate anul trecut, sporind în partea răsăriteană a regiunii cu cinci sate. Așa fiind, rezultatele pe care le vom oferi sunt provizorii pentru regiunea întreagă a Țării Oltului, dar definitive și lămuritoare pentru cele două spații menționate mai sus, pe care le-am cercetat”⁴⁸.

Scrisoarea trimisă din Făgăraș de Ștefania Cristescu lui Anton Golopenția la 23.9.1938 menționează ploi și frig⁴⁹. Ștefania Cristescu se deplasează cu căruța, întorcându-se seara, cu rare excepții, la Drăguș. În aceeași scrisoare, autoarea menționează: „Lucrul pe regiune e interesant destul. Îmi place enorm. Dar trebuie să mă întorc în fiecare seară la Drăguș [...]. Întreaga regiune a Oltului e imposibil de făcut. Fac numai un grup de sate în jurul Drăgușului”⁵⁰.

În funcție de amploarea notațiilor, măsurată în număr de pagini, satele se dispun după cum urmează:

170	Drăguș	38	Hârseni
86	Pojorta	34	Voivodenii Mari, Dejani
80	Sâmbăta de Sus	33	Săscior
70	Sâmbăta de Jos	30	Cincșor
67	Breaza	27	Arpașul de Jos, Corbi,
66	Netot		Dridif, Hurezu, Ludișor,
59	Lisa, Breaza		Viștea de Sus
58	Voila	22	Mărgineni, Beclean

⁴⁷ Drugană: „bivoliță”.

⁴⁸ *Carnet nenumit Ț. O.*, f. 10.

⁴⁹ Anton Golopenția, *Rapsodia epistolară* ..., p. 509.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 510.

50	Telechi-Recea	18	Arpașul de Sus
47	Sebeș	17	Viștea de Jos, Ucea de Sus, Luța
46	Olteț		
45	Săvăstreni	12	Berivonii Mici
43	Ucea de Jos	4	Voivodenii Mici
42	Copăcel	1	Galați
41	Vaida-Rece, Iași		

Cercetarea aceasta extindea regional metoda aplicată în volumul *Gospodăria în credințele și riturile magice ale femeilor din Drăguș (Făgăraș)* care, la propunerea lui Dimitrie Gusti, a primit Premiul Vernescu al Academiei în anul 1941.

Pentru a ajunge aici, drumul fusese anevoios. În fapt, Ștefania Cristescu își organizase atent materialul încă din cursul campaniei de redactare din anul 1933 în vederea volumelor monografiei *Drăguș* care nu au văzut lumina tiparului (sub forma unei serii incomplete) decât în anul 1941.

Cercetările din 1929 și 1932 fuseseră trăite de Ștefania Cristescu cu entuziasm – „atâtea lucruri noi, atâtea bucurii neîncercate”⁵¹ – (vezi scrisorile către Anton Golopenția din 17.7, 27.7 și 7.8.1932). În 1932 se întrezărește deja dorința de a da seamă, prin cercetarea elementului magic, de întregul satului: „Aș vrea câteodată, copilărește, să strâng la mine satul tot și nu știu ce să fac cu el: mi-e drag, mi-e tare drag Drăgușul; azi la amiază mă duc să-l văd strâns pe pajiștea de lângă cruce, la horă, deși știu c-acolo nu este încă satul pe care-l caut eu în șoaptă tăinuită”⁵².

Lucrurile se complică însă odată cu campania de redactare de la Făgăraș, la care Ștefania Cristescu, proaspăt revenită din primul ei an de studii la Paris, participă între 10 august și 1 septembrie 1933. La 19 august, ea îi scria lui Anton Golopenția: „Eu mi-am constituit dosarul de anul trecut pe baza ultimului plan al Spiritualului propus în Cornova de I. Ionică. În consecință, am lucrat în așa fel încât să nu intru câtuși de puțin în domeniul obiceiurilor de coloratură principial religioasă, pe care le lucra Bernea. Acesta însă voiește să lucreze anul acesta numai cu Ionică și Iosif. Ionică ar urma să redacteze reprezentările magico-religioase, iar Bernea practicile mag[ico]-relig[ioase]. Deci, câte o jumătate din dosarul constituit de mine ar urma să treacă la unul și la celălalt.

⁵¹ *Ibidem*, p. 62.

⁵² *Ibidem*, p. 56.

Bernea a sosit dimineața aici, a luat – probabil – lista informatorilor mei și la teren a cules încă o dată materialul meu. Așa spune cel puțin, pentru că material nu arată. Afirmă însă că are material nu numai cu mult mai interesant, dar cu mult mai voluminos decât al meu.

Schimbarea planului de redactare pentru o simplificare a redactării Spiritualului [îi] pare lui Stahl acceptabilă. E, cel puțin, concluzia la care s-a ajuns în urma acelei agitate ședințe plenare. Injustă pentru mine, deoarece eu am lucrat după ultimul plan, de care redactarea de acum trebuie să țină seamă. Am acceptat atunci o colaborare cu ei toți, la care eu ar trebui să contribui cu partea mea de reprezentări și practici magice.

Bernea a refuzat orice colaborare, spunând că redactare se poate face mult mai bine de unul singur (deși sunt trei sau cel puțin doi), spunând că e prima lui lucrare serioasă științifică. [...] Fapt este că Bernea găsește că e una din problemele frumoase de redactat și că trebuie s-o facă el. Mie mi-a țipat că trebuie să lucrez la Folclor sau la Lingvistică.

Pentru mine, orice redactare e posibilă, cu condiția ca materialul să fie strâns de mine. Or, dosarul de Lingvistică, prost, va trebui să fie redactat de Pop, care se întoarce luni, iar de la Folclor mi se oferă material prost și neștiințific cules, cu care eu nu am ce face. Să încep *da capo*, singură și enervată cum sunt, o altă muncă la teren – nu pot. Pentru mine o culegere e un lucru mai grav și mai serios decât o redactare.

De remarcat că Brăiloiu, văzând cum mi se refuză colaborarea, mi-a adus superbe elogii, spunând că a regretat enorm că m-a pierdut pentru munca cu el.

Nu știu dacă din cele ce-ți spun tu vei înțelege complet situația mea; Brăiloiu, care se bucură sperând o revenire a mea la ei, Bernea triumfător – așteptând să facă redactarea în care materialul meu, științific strâns, i-ar fi de mult folos.

În această situație, eu nu mai am nici o plăcere de lucru.

Mi se pare că voi redacta degeaba și monografia va publica ceea ce vor lucra Bernea-Ionică.

Sunt cum nu se poate mai încurcată⁵³.

În aceeași scrisoare, Ștefania Cristescu adăuga, epilogând pe tema Drăguș: „Bernea a făcut de altfel față de dosarul meu ceea ce a

⁵³ *Ibidem*, p. 176-177.

făcut cu nunta lucrată de mine și de Stahl. Pornind de la planul și modul nostru de lucru, nu a făcut nimic în plus. A cules însă material de la o altă nuntă din 1933 – pentru ca fișele să-i dea dreptul la o redactare a lui.

Nu-l înțeleg nici pe Stahl, care l-a încurajat oarecum prin atitudinea avută. Chiar materialmente vorbind, Bernea nu poate avea fișe așa de bune ca ale mele. [...]

Au făcut un raport și un proces-verbal pe care l-au trimis profesorului. În care e scris că Bernea nu acceptă colaborare decât cu cei cu care problema lui nu se suprapune (cum e cazul cu problema mea, deoarece, deși eu mi-am constituit dosarul anul trecut și el anul acesta, problema era a lui de când a venit în monografie. Ca și cum eu trebuia să visez anul trecut că el va voi să redacteze magia, când el a lucrat totdeauna: nuntă, înmormântare etc.)

Eu am scris că, în ultimă posibilitate, accept colaborare. Ce va zice profesorul de toate acestea nu știu”⁵⁴.

La sfârșitul lui august, Ion Ionică, Dumitru Cristian Amzăr și Ernest Bernea se retrăseseră să lucreze la Brașov⁵⁵, iar Ștefania Cristescu se dusese la Drăguș⁵⁶. Peste puțin timp, în noiembrie 1933, Anton Golopenția pleca la studii în Germania și Ștefania Cristescu se îndrepta spre Paris, în al doilea an al stagiului ei la Institut d’Ethnologie.

În decembrie 1933, Ștefania Cristescu primește la Paris o cerere de redactare, trimisă de la București de Amzăr. Cum răspunsul acesta, ca și reacția lui Amzăr, sunt inedite și cum, pe de altă parte, ele sunt de natură să lumineze un moment al monografiei căruia i s-a datorat o întârziere de 5 ani în demararea lucrării *Gospodăria în credințele și riturile femeilor din Drăguș*, îmi permit să le citez aici în întregime.

Scrisoarea Ștefaniei Cristescu e importantă și pentru faptul că, în afară de schița contribuției ei la monografia *Drăgușului*, cuprinde observații de metodă cu privire la modul în care înțelegea tânăra cercetătoare o sinteză pe obiceiuri sau, și mai amplă, o sinteză a vieții spirituale a satului în ansamblu. Ultima problemă i se va pune Ștefaniei Golopenția mai târziu, în cadrul monografiei *Văii Gurghiului* (1945-1947).

Revenind deci, scrisoarea trimisă de Ștefania Cristescu era următoarea:

⁵⁴ *Ibidem*, p. 178.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 181.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 183.

Paris, 15 dec[embrie] 1933

Dragă Amzăr,

Am întârziat două zile cu răspunsul meu. Între timp m-am codit dacă să[-i] scriu D-lui Profesor sau ție. Azi am ajuns la hotărârea că va trebui desigur să trimit două scrisori.

Și pentru că ești secretarul unei „întregi redacții” grăbite, iată-mă scriindu-ți întâi ție. (Domnul Profesor va fi desigur așa de bun să mă ierte).

Mi se cere:

1. Cuprinsul Dosarului.

2. Plan de redactare.

Cum dosarul meu e gata aranjat, în linii mari, într-o formă care să faciliteze oarecum redactarea (așa cum o văd eu), nu voi face decât să-l explic.

CUPRINSUL DOSARULUI

A. *Practici difuze*. Pozitive și negative (interdicții)

I. În care Reprezentarea e precisă, în legătură cu: a. Măiestre; b. Lucru slab; c. Strigoii; d. Pricolici;

II. În care Reprezentarea e slabă sau inexistentă, în legătură cu: e. Fenomene naturale; f. Sărbători; g. Ceremonii; h. Viața în grup; i. Munca: [la] câmp, [la] stână; j. Meserii, construcții.

Pentru toate, Tehnica magică: 1. Rituri manuale (Obiecte magice); 2. Rituri orale (Limbajul magic. Valoarea lui socială. Circulația în sat).

B. *Practici specializate*. Pozitive și negative

Descântatul (în toate formele sale)

Într-un sat, noi luăm contact cu oameni prinși într-o serie de practici care ne dezvăluie o anumită viață sufletească a lor. Aceste practici sau tehnici sunt de mai multe feluri.

Eu am material referitor la acele practici sociale (din satul Drăguș) ale căror *condiții speciale de realizare* le dau *caracterul special de magie*.

Cum acest gen de practici sunt feluri de acțiune prin care credințele satului sau ale cuiva din acest sat se traduc în afară, se exteriorizează, eu nu pot vorbi de aceste practici fără să vorbesc și de *reprezentările* care le condiționează (atunci când ele există).

Și cum iarăși aceste practici sunt ale „cuiva” sau ale „mai multora” din sat, eu trebuie să mă refer și la acel „cineva” sau acei „mai mulți”. (Atitudinea satului față de propriile lui fapte).

Dau aceste explicații deoarece nu uiți probabil, în planul de redactare de astă vară: *Reprezentări* de o parte; *Practici* de alta. Acest gen de separare mi se pare nu numai nenaturală (față de realitatea una), dar chiar imposibilă în cazul meu.

Materialul pe care-l am e grupat astfel, în linii mari:

A. *Practici difuze*, adică răspândite pe întreaga suprafață socială a satului, la latitudinea fiecărui individ: de la cele care depind, actual, în memoria satului, de o reprezentare mai mult sau mai puțin precisă, până la cele care au devenit goale de sens și

B. *Practici specializate*, pentru care satul și-a delegat într-un mod oarecare specialiști (întrucât, în mare măsură, el singur și-i creează sau contribuie la prestigiul lor): aici intră Practica magică a descântatului (cu toate formele sale).

Socotesc că între practicile pe care le poate săvârși oricine și cele săvârșite de specialiști nu există vreo deosebire esențială. (Cu atât mai mult cu cât cele de-al doilea sunt în fază de difuzare și oarecum laicizare). O împărțire deci aici pe frânturi n-are nici o bază reală. Ba chiar, pentru o bună înțelegere a unora, eu nu mă pot lipsi nicicum de celelalte. *Toate mă interesează ca tehnică socială cu rolul ei în viața spirituală și activă a satului.*

Spre înțelegere:

Eu nu mă interesez de aceste practici decât ca *fapte singulare*, rituri. (Cele cuprinse în ceremonii: botez, nuntă, înmormântare mă interesează numai ca atare; pe când cercetătorul unei astfel de ceremonii nu se ocupă de fiecare practică în parte, ci de modul în care ele se armonizează într-un complex superior, al cărui sens e altul decât cel al fiecărei practici în parte. El poate spune, fără să facă deloc încă o dată ceea ce fac eu, în urma unei riguroase cântăriri numerice și calitative, că practicile în ceremonia înmormântării, de exemplu, sunt atât la sută de natură magică și că deci înmormântarea e o ceremonie [de natură X] în primul rând. Este de fapt problema care se pune în mare celui care va fi ținut să dea seamă de întreaga viață spirituală a satului Drăguș și care, punând alături diferitele fapte sociale care exteriorizează atitudini diverse spirituale, va spune că spiritualitatea satului este mai mult de culoarea cutare sau cutare).

Că îmi lipsește material – aceasta e adevărat. (Mi-l vei trimite desigur pe cel promis în scrisoarea trecută, precum și còpii de pe practicile magice de la *ceremonii* și orice crezi că m-ar interesa de la Spiritual). Ceea ce nu-mi lipsește însă deloc e dragostea de muncă pentru monografie.

Te rog să-mi trimiți un Plan de redactare al Spiritualului în general (pe care, împreună cu un rezumat al discuțiilor din ședințe, trebuia să mi-l trimiți) – cu numele celor care redactează și ce anume redactează fiecare. Dacă n-ar fi decât simplul motiv că fiecare din noi are datoria de a respecta timpul și munca celorlalți, acea „politețe”⁵⁷ monografică” de care unul din colegii noștri pomenea, și încă mi-ar fi necesar. S-ar putea astfel să fii pusă în contact cu cel care în problema lui specială redactează *practicile religioase*.

Dragă Amzăr, aș fi nesinceră dacă nu ți-aș spune că scrisoarea mea de acum e scrisă ție în calitate de „Secretar al unei întregi redacții”.

Sunt prea mult om pentru a reuși să uit că faci parte dintr-un grup, pe care cu regret mi-l consider ostil. Aș fi vrut să-ți vorbesc mai mult de mine, dar nu pot. Cuvintele vin greu.

Îți mulțumesc totuși ție pentru cuvintele cu care ai reușit să încălzești acea scrisoare rece și tipică! Eu poate nici nu am talentul și nici acea fragedă dibăcie a ta. Îți voi spune însă un singur lucru. Mă bucur – obiectiv – că un om harnic și isteț ca tine e inima unei asemenea dificile întreprinderi.

Te văd parcă cicăbind oamenii cu redactarea repede și am viziunea clară a *volumelor Drăguș* frumos tipărite. De-ar da Dumnezeu să fie așa. Pentru bucuria care va încorona strădania Profesorului nostru și a noastră a tuturor, salut cu mult drag pe toți monografiștii și vă doresc spor la lucru.

Ștefania Cristescu

Aștept răspunsul tău grabnic. Când vii la Freiburg?

Răspunsul lui D. C. Amzăr s-a lăsat așteptat și nu a fost de natură să clarifice situația:

⁵⁷ În text, *politeță*.

București, 6 februarie 1934

Dragă Ștefania,

Faptul că am întârziat atâta cu răspunsul nostru se datorește, după cum vei fi bănuțit, nu unei lipse de grijă din partea mea, ci ritmului întortochiat, șovăielnic și schimbător în care se desfășoară munca noastră științifică. Scrisoarea ta a fost citită⁵⁸ și cercetată de mine, iar în părțile ei monografic-sociologice văzută și de Profesor. După întârzierea răspunsului vei fi înțeleș, nădăjduiesc, că în fond nu avem nimic împotriva felului cum vrei să cercetezi tu problema magiei în Drăguș. Adăogăm numai rugămintea ca, întrucât practicile „difuzate”⁵⁹ sunt răspândite și se leagă de multe îndeletniciri ale oamenilor și cad deci în calea multor cercetători, să stăruiești îndeosebi asupra *descântatului*. Fără nici o îndoială că nu vei putea să nu ții seamă în cercetarea ta de toate sau de cât mai multe fapte magice, mai ales în încercarea de a stabili domeniile și gradul sau intensitatea mentalității magice, adică în ce împrejurări și în ce măsură se comportă drăgușanul „magic” (firește după vârstă, sex, stare economică etc.).

Pe la noi lucrul merge ca de obicei. Fiecare lucrează după propria lui pricepere; colaborarea, mult dorita colaborare, se reduce tot la întrevederile administrative și exterioare. Toți sunt ocupați în primul rând cu altceva, și pe urmă vine monografia; și aceasta poate că nu din vina lor. Bântuie lipsa de entuziasm, neîncrederea și lipsa de pregătire temeinică. Lucrături și suspectări: fiecare e încredințat că vina nu e a lui. Examenul propriu nu și-l face nimeni, dar mai ales cei cu răspundere.

În asemenea condiții tot tu ai posibilitatea să lucrezi mai bine și mai rodnic. Mă gândesc, firește, la monografie, că încolo nu mai încape discuție. Fă și tu ce poți scoate din materialul pe care-l ai acolo; altul e greu să mai trimitem, fiindcă nimeni nu se îndură să lase din al său. Dă-ți cu socoteala de toată coloratura „magică” a satului, dar prezintă definitiv mai ales, cum spusei, faptul descântecului. Îți trimit alături și niște reguli ale bunului cercetător de manifestări, încherbălate de d. Vulcănescu.

Scrie-ne câte ceva, între altele și data aproximativă când vei trimite studiul și materialul.

Cu aceeași bună prietenie,

Amzăr

⁵⁸ În text, *citită*.

⁵⁹ Ștefania Cristescu vorbise de practici *difuze*.

N.B. Ședințele noastre de bucatărie necesită bucatărie administrativă și n-au nici o valoare științifică. Nu facem nici un fel de procese-verbale. Mă ierți că, din lipsă de vreme, a trebuit să rezum în felul acesta cele ce vreau să-ți comunic.

Îți trimit un congres de filosofie (adică al profesorilor de) care a fost mai mult nimic decât ceva. Câteva comunicări bune: Băncilă, Zapan, Ionică.

Întoarsă în țară în septembrie, Ștefania Cristescu descoperă că între timp planul ei de redactare fusese defalcat între Amzăr, Ionică, Bernea: „În sfârșit, la Academie l-am întâlnit pe Amzăr. Am înțeles că mi-a creat aici o atmosferă de-a dreptul imposibilă. Îmi cer redactare – dar mie nu mi-a mai rămas nimic de redactat: doar trei, patru descântece fără nici un sens. (De la Paris le cerusem să-mi spuie ce redactează fiecare, lucru la care nu mi s-a răspuns).

Amzăr redactează: Măiestre (?), Comori – Vise – Ghicit + Unități sociale cu Herseni.

Ionică: Lucru slab, Pricolici etc. etc.

Bernea: Rituri de trecere + mare parte din materialul meu.

[...] Nu pot să spun nimic. Voi pune pur și simplu cele câteva fișe una după alta și voi spune Profesorului că nu-mi rămâne altceva de făcut. [...]

La Drăguș au fost numai ei, cei patru”⁶⁰.

În răstimpul încețoșat care urmează, Ștefania Cristescu e absorbită de pregătirea examenului de capacitate. Pentru a se întreține, ea lucrează la aranjarea bibliotecii lui Dimitrie Gusti și, alături de Henri H. Stahl, la pregătirea materialelor exemplificatoare pentru conferințele din străinătate ale Profesorului, dă meditații, e bibliotecară la Seminarul de Sociologie. Visul de a da socoteală în mod unitar de viața spirituală a Drăgușului nu mai pare realizabil.

Lucrurile ar fi rămas în acest stadiu dacă, în anul 1937, Bucureștiul fiind ales ca sediu al viitorului Congres Internațional de Sociologie, și Gusti constatând că practic nu are ce arăta congresiștilor, modul de lucru nu s-ar fi schimbat. În anii 1938 și 1939 Ștefania Cristescu e detașată la Fundația Culturală Regală „Principele Carol”

⁶⁰ Anton Golopenția, *Rapsodia epistolară...*, p. 275. Al patrulea participant la cercetare nu e menționat. Ar putea fi vorba de Octavian Iosif.

(ulterior „Regele Mihai I”), iar Traian Herseni o cooptează în colectivul de redactare a monografiei *Drăgușului* și a monografiei *Țării Oltului*, pe care le coordonează. La 1 aprilie 1939 e numită în postul de *șefă* [sic!] a *Cercetărilor pentru manifestările spirituale* la Institutul de Cercetări Sociale al României⁶¹. Am văzut mai sus modul în care s-a desfășurat cercetarea ei pe regiune în anii 1938-1939.

Față de planul lucrării *Gospodăria în credințele și riturile magice ale femeilor din Drăguș (Făgăraș)*, în cercetarea pe regiune a riturilor magico-domestice, Ștefania Cristescu-Golopenția va opera câteva schimbări esențiale:

1. Va înlocui structura CASA (Curtea; Împrejurimile) – OAMENII (Bărbatul; Femeia; Femeia și Copilul; Interdicții și practici pentru a păstra sănătatea oamenilor; Descântece. Leacuri. Scăldături) – ANIMALELE (Drugana; Porcii; Oile; Păsările; Albinele) – MUNCA (în gospodărie; în grădină și la câmp) cu o structură mai simplă, tridimensională în care ordinea elementelor a fost modificată (FAMILIA – MUNCĂ – ANIMALE – CASA) și

2. Va limita culegerea la un singur aspect, central, pentru fiecare din cele trei capitole (NAȘTEREA – DRUGANA – CULTUL CASEI).

Cităm din același *Carnet nenumit Ț. O.*: „În cercetarea regională nu mai putem urmări în amănunt toate capitolele reprezentând elementele morfologice ale gospodăriei pe care le-am urmărit în Drăguș. Pentru ca cercetarea noastră să-și păstreze totuși aspectul unitar și pentru ca ea să prindă în linii principale elementele spiritualității magice domestice regionale – urmărim amănunțit în cercetarea regională problema centrală a fiecăruia din cele trei capitole de mai sus și anume:

1. Pentru capitolul FAMILIA urmărim credințele și riturile în legătură cu Nașterea; ele sunt semnificative pentru acest capitol.

2. Drugana (bivolul) sau boul, fiind animalele suport ale vieții economice a gospodăriei din Țara Oltului, credințele și riturile în legătură cu DRUGANA (boul) vor fi urmărite pe regiune.

3. Din al treilea capitol urmărim credințele și riturile referitoare la zidirea și apărarea casei de locuit, CULTUL DOMESTIC propriu-zis”⁶².

Realistă, cercetarea Ștefaniei Cristescu a acoperit, cum am arătat mai sus, capitolele NAȘTEREA și DRUGANA, conținând însă în carnetele netranscrise de teren și numeroase referiri la capitolul CASA.

⁶¹ Sanda Golopenția, *Cronologia vieții și operei...*, p. 191.

⁶² *Carnet nenumit Ț. O.*, f. 8-9.

Încheiem studiul nostru cu unele considerații generale.

1. Cele două proiecte a căror configurație a fost prezentată mai sus se pretează publicării întrucât:

– culegerea a fost de fiecare dată încheiată;
– materialul a fost cules în conformitate cu un plan transparent, pentru a cărui detaliere pot fi folosite cu succes chestionarul și planul pentru cercetarea credințelor și practicilor magice ale țărănimii românești⁶³ redactate de Ștefania Cristescu;

– prin tematică și metodă, cele două proiecte sunt de natură să completeze binevenit imaginea unor credințe și practici aflate, încă din momentul culegerii, în faze diferite de existență, cu privire la care nu ar mai fi posibil, astăzi, să se culeagă un material de o bogăție comparabilă.

2. Între 1933 și 1937, Ștefania Cristescu a fost expusă, ca și Anton Golopenția între 1937-1939, unor respingeri cu atât mai dureroase cu cât veneau din partea unor colegi monografiști. Concurau la aceasta faptul că neobosita culegătoare din anii 1929-1932 afirma acum intenția de a-și folosi materialul în studii proprii, conform unei metodologii pe care cursurile și experiența de teren din România, adâncite în cei 2 ani de studiu la Paris, o precizaseră considerabil.

În 1932-1933, Ștefania Cristescu urmasă, între altele, cursurile de *Sociologie* ale lui Célestin Bouglé la Sorbona, cursul de *Etnologie asiatică – interpretare de material* cu Marcel Mauss, lucrări practice cu Mauss și Paul Rivet la Institutul de Etnologie, lucrări practice privind cercetarea de teren și organizarea de muzee cu Paul Rivet și *Interpretarea unor texte neo-caledoniene* cu Maurice Leenhardt la Muzeul Trocadéro⁶⁴ (M. L. îi va propune de altfel să facă cercetări de teren în Noua Caledonie). În 1933-1934, ea continuă cursurile cu Mauss, urmând și cursuri cu Jean Marx (*Vasul de la Gundestrup*), Marie-Louise Sjoestedt-Jonval (*Introducere în mitologia celtică și*

⁶³ Ștefania Cristescu, *Chestionar pentru studiul credințelor, practicilor și agențiilor magici în satul românesc*, în „Sociologie românească”, I, nr. 4, 1936, p. 36-38; Ștefania Golopenția, „Plan pentru cercetarea credințelor și riturilor domestice ale țărănimii românești”, extras din *Îndrumări pentru monografiile sociologice*, București, Institutul de Științe Sociale al României, 1940, 13 p.

⁶⁴ 4 ani mai târziu, în 1937, Muzeul Trocadéro va deveni, sub conducerea lui Paul Rivet, Musée de l’Homme.

irlandeză modernă), Michel Jonval (*Folclor lituanian*) și obține diploma Institutului de Etnologie⁶⁵.

Specializarea aceasta, sociologică și etnologică solidă, e poate una din explicațiile refuzului de colaborare și a sabotării de care s-a izbit, la revenirea în țară, Ștefania Cristescu. Întors de la studii în Germania, unde-și trecuse teza de doctorat sub conducerea profesorului Hans Freyer, Anton Golopenția fusese, la rândul său, marginalizat. Revenit cu un doctorat susținut în Statele Unite, Petru Comarnescu întâmpinase rezistențe similare. Dacă plecările la studii au fost numeroase și încurajate în anii 1930, întoarcerile bursierilor și elanurile lor au rămas de multe ori nefructificate.

Observațiile lui Ionuț Butoi cu privire la Școala gustiană și Ștefania Cristescu se cer de aceea extinse la sfera mai largă a grupărilor culturale din România interbelică (și nu numai): „Pentru Ștefania Cristescu, bursa de studii de la Paris a însemnat un succes personal de ordin academic și mai puțin sau deloc un mijloc de consolidare a rolului deținut în cadrul Școlii gustiene. Acest lucru este explicabil, în principal, din cauza rivalităților cu monografiștii care vizau «monopolul» producției științifice pe același domeniu al «manifestărilor spirituale» pe care se specializase și ea. Criza Școlii gustiene introduce, astfel, o incoerență și decuplare a planurilor personale pragmatice de specializare și a posibilităților reale de valorificare a acesteia în cadrul Școlii”⁶⁶.

Nerezolvat ierarhic în cadrul Școlii, cum ar fi fost de așteptat, nici de Profesorul Gusti, nici de Henri H. Stahl (care a girat conducerea campaniilor de redactare de la Făgăraș și a campaniei de la Șant), conflictul acesta a avut drept consecință abandonarea pe termen nedefinit a unei cercetări pentru care materialul acumulat și pregătit pentru redactare de Ștefania Cristescu, atât cât ni s-a păstrat, se dovedește și astăzi de o valoare excepțională.

3. Refuzul colaborării cu o colegă și încercările de a o marginaliza ridică, în cazul Ștefaniei Cristescu, și probleme legate de „mecanisme[le] și strategii[le] de excludere a femeilor și de deturnare a muncii lor” studiate de Teodora Văcărescu într-un articol

⁶⁵ V. Sanda Golopenția, *Cronologia vieții și operei...*, p. 187-189.

⁶⁶ Ionuț Butoi, *Viața cotidiană a unei bursiere la Paris. Atitudini, percepții, practici*, în RRS, p. 269-282.

deschizător de drum⁶⁷. Cităm două pasaje referitoare la Ștefania Cristescu: „Primul caz la care mă refer [cel al Ștefaniei Cristescu] reprezintă poate refuzul cel mai nedrept de care s-a lovit o cercetătoare din cadrul Școlii gustiene în încercările repetate de a lucra alături de colegii ei în faza redactărilor finale asupra tematicilor pentru care strânsese material și se specializase”⁶⁸.

„În ciuda recunoașterii muncii ei, Cristescu a avut un parcurs științific în care au alternat momente de includere în grupul privilegiat, dar și nenumărate etape în care s-a încercat eliminarea ei din procesul redactării și preluarea materialului strâns și a tematicii asupra căreia lucra, de un grup de cercetători care urmărea ascensiunea profesională personală”⁶⁹.

Consumul suplimentar de energie pentru adaptarea la condițiile de lucru care i se creau și pentru inventarea de soluții, demoralizarea provocată de stilul non-cooperării în cadrul Școlii și de nerezolvarea problemelor legate de acest stil de către cei chemați să o facă și-au aruncat umbra asupra anilor 1933-1937 și au determinat-o pe Ștefania Cristescu să insiste asupra unei cariere în învățământ.

4. Războiul, amânarea Congresului Internațional de Sociologie, măcinișul transferărilor (Ștefania Golopenția trebuind să-și câștige existența din munca de profesoară și luptând să obțină o catedră în București), răspunderile legate de întemeierea unei familii, suprimarea instituțională a sociologiei de către regimul comunist și, ulterior, arestarea și moartea lui Anton Golopenția i-au refuzat Ștefaniei Golopenția clipele de bucurie pe care le-ar fi reprezentat redactarea și publicarea celor două ample proiecte la care m-am referit în acest studiu.

5. Așa cum o făcuse și înainte, înlocuind redactarea Drăgușului cu cea a Cornovei, Ștefania Golopenția s-a repliat cu pasiune pe activitatea didactică, a elaborat două manuale de gramatică larg folosite în școlile din România, iar atunci când perspectivele au părut a se

⁶⁷ Teodora-Eliza Văcărescu, „Colaboratoarele înlăturate. Femei în cercetarea sociologică și intervenția socială în România interbelică”, în „Secolul 21”, nr. 1-6, 2012, p. 80-121 (număr special dedicat *Școlii Sociologice de la București*; coordonat de Sanda Golopenția).

⁶⁸ *Ibidem*, p. 111.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 112.

lumina, a revenit la Sociologie, propunând spre publicare la sfârșitul anilor '60, o antologie selectivă a studiilor lui Anton Golopenția și, în 1977, un volum de corespondență a lui Anton Golopenția cu Ștefania Cristescu, Dimitrie Gusti, Sabin Manuilă, Henri H. Stahl, Tudor Vianu. Aceste ultime încercări, de pionierat în istoria sociologiei românești, nu s-au materializat nici ele, primul volum fiind respins „pe motiv de inoportunitate a manuscrisului”, în vreme ce publicarea celui de al doilea a fost tergiversată (va apărea postum 20 de ani mai târziu, sub titlul *Ceasul misiunilor reale*)⁷⁰.

⁷⁰ V. Sanda Golopenția, *Cronologia vieții și operei...*, p. 194-195.